

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ОЦІНКИ

Досліджено сутність ефективності з урахуванням специфіки банківського бізнесу, визначено критерії оцінки ефективності банків; обґрунтовано можливість використання економетричного підходу до оцінки ефективності банківського бізнесу. При цьому банки розглядаються як елементи банківської системи, основною функцією якої є трансформація заощаджень в інвестиції.

Постановка проблеми. Проблема ефективності займає ключове місце не лише на практиці, а й в теоретичній економічній науці. Не дивлячись на те, що проблемі ефективності присвячено багато праць, єдиного концептуального підходу не сформовано. Плуралізм наукових поглядів і нечіткість визначення категорії ефективності часто призводить до ототожнення її з іншими економічними поняттями. Дана обставина викликає невизначеність у трактуванні поняття «ефективність» і необхідність уточнення.

Крім того, з погляду об'єкту даного дослідження, яким є ефективність банків як специфічної сфери фінансових послуг, важливим є розуміння сутності терміну «ефективність банків». Фінансовий сектор відіграє ключову роль у розподілі фінансових ресурсів в економіці. Тому і ефективність банків як одних із найважливіших фінансових посередників має суттєвий вплив на економічну діяльність, значимість її проявляється як на макро-, так і мікрорівні.

Процес оцінки ефективності методологічно взаємопов'язаний з вибором критеріїв оцінки, що також має велике значення для кожного окремого суб'єкта економічних відносин. Загалом, різні економічні суб'єкти розуміють поняття ефективного банку по-різному: для центрального банку, ефективний банк – фінансово стійкий, надійний банк; для податкової служби – це той, який платить більше податків; для працівників – банк, який забезпечує стабільну роботу та гідну заробітну плату; для вкладників банку – надійний банк, який пропонує високі процентні ставки; для управління, власників банку ефективним є банк, що отримує максимальні прибутки при мінімальних затратах і ризиках. Ці обставини підтверджують актуальність розкриття теоретичних аспектів ефективності банківської діяльності та обґрунтування критеріїв її оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх 20 років значна увага приділялася проблемі оцінки ефективності банків. Вже на початку 90-х років з'явилися перші праці, які були присвячені проблемам банківської ефективності окремих країн. Перші дослідження були ініційованими американськими спеціалістами та стосувалися ефектів масштабу у банках США [1, 2]. В першій половині 2000 року з'явилися роботи, в яких проводився аналіз ефективності банків Європи, а також були зроблені спроби порівняльного аналізу ефективності банківського сектору між різними країнами [3, 4]. З часом дослідження почалися проводитися вже і в країнах, що розвиваються. В класичній роботі з даного питання А.Н. Berger та D.В. Humphrey [5] наведено близько 130 досліджень різних аспектів ефективності банків, які охоплюють більше 20 країн світу. Основним інструментом оцінки банківської ефективності в зазначених дослідженнях виступив економетричний метод, заснований на побудові межі ефективності. Аналіз даної роботи дозволив виокремити основні цілі проведених наукового дослідження:

- отримання інформаційного забезпечення щодо питань ефективності банківського сектору для державних органів: наслідки реформування банківського сектору та фінансових криз, аналіз ринкової структури та конкуренції, загальна характеристика рівня ефективності;

- отримання інформаційного забезпечення щодо питань ефективності банків для менеджменту банків: порівняльний аналіз факторів ефективності для різних банків, оцінка ефективності філіалів банку;

- обґрунтування методологічних аспектів розрахунку ефективності: аналіз факторів витрат і випуску продукції, удосконалення розроблених методів оцінки.

Проведені дослідження ефективності банків ґрунтуються на методі оцінювання економічної ефективності для самостійних господарюючих одиниць (*decision-making unit*). В загальному випадку ефективним вважається той банк, який отримує максимально можливий обсяг випуску при фіксованих ресурсах (*output-oriented model*) або той, який використовує мінімально можливий обсяг ресурсів (витрат) для отримання фіксованого обсягу випуску (*input-oriented model*). Ф. Форсунд та інші [6] ввели функцію продуктивності, яка демонструє максимальний результат виробництва, що можна отримати з різних векторів витрат. Дана функція показує мінімальні витрати на виробництво при певному рівні цін, що дає нам можливість побачити, наскільки ефективно організації використовують ресурси.

Цілі статті. Узагальнюючи існуючі напрацювання щодо визначення сутності ефективності з урахуванням специфіки банківського бізнесу, визначити критерії оцінки ефективності банків і теоретично обґрунтувати можливість використання економічного підходу до оцінки ефективності банківського бізнесу.

Виклад основного матеріалу. В загальному розумінні ефективність (в перекладі з латинської – дієвий, продуктивний, той, що дає результат) характеризує розвинені системи, процеси, явища.

Аналіз підходів щодо визначення поняття ефективності діяльності не лише банку, а взагалі як економічної категорії дозволило виявити багатоаспектність категорії і з'ясувати, що ефективність у сучасних умовах вже не зводиться до тих економічних параметрів, які відображають економічність виробництва через співвідношення обсягу випуску та відповідних витрат, а включає характеристики взаємодосвіднин із зовнішнім середовищем (наприклад, адаптивність, конкурентоспроможність) [7-15]. Іншими словами, аналіз дає змогу стверджувати, що ефективність господарської структури, бізнес-одиниці (банку) в сучасних умовах – це не лише ефективність виробництва («максимум результату – мінімум витрат»), а й ефективність функціонування та розвитку як єдиної системи. При цьому доцільно зупинитися на двох основних визначеннях:

- ефективність як співвідношення витрат ресурсів і результатів, отриманих від їх використання;

- ефективність як соціально-економічна категорія, яка визначає вплив способів організації діяльності учасників на рівень досягнутих ними результатів.

Під ефективністю банку (як господарюючої структури, бізнес-одиниці) слід розуміти не лише результати його діяльності, а й ефективну систему управління, яка побудована на формуванні науково обґрунтованої стратегії діяльності банку та контролі за процесом її реалізації за допомогою певних інструментів. Іншими словами, термін «ефективність банку» уже містить в собі поняття ефективності банківської діяльності.

Процес оцінки ефективності методологічно взаємопов'язаний з вибором критеріїв оцінки. За результатами теоретичного аналізу існуючих підходів до ефективності банків можна виділити такі методичні підходи до оцінки із систематизацією аналітичного інструментарію (рис. 1).

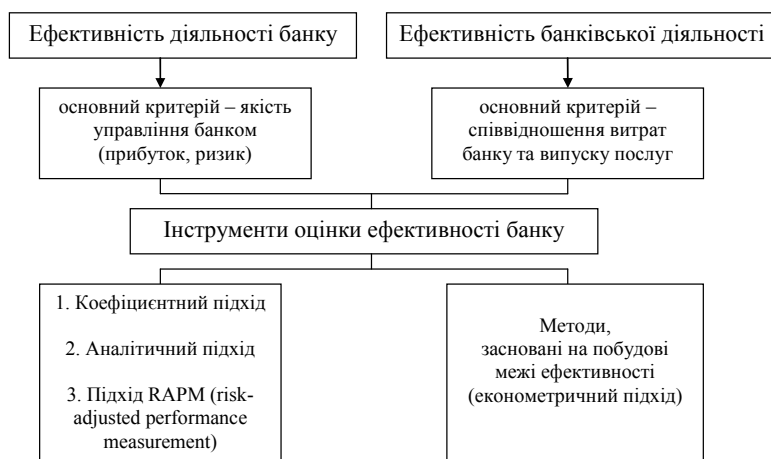


Рис. 1. Методичні підходи до оцінки ефективності банку

Підхід до оцінки ефективності банку, за яким діяльність банку оцінюється з позицій очікуваної економічної вигоди, де індикатором є дохід, прибуток або аналогічний за змістом абсолютний чи відносний показник, є традиційним. В даному випадку одним з найбільш розповсюджених інструментів оцінки є метод коефіцієнтів, при використанні якого ефективність банку представлена відносною чисельно-розрахунковою величиною. Найпоширенішими відносними показниками ефективності діяльності банку залишаються рентабельність активів (*ROA*), рентабельність капіталу (*ROE*), рентабельність інвестицій (*ROI*), рентабельність витрат, чиста процентна маржа, чистий спред.

Аналітичний інструментарій ґрунтується на використанні аналітичних моделей, які дозволяють оцінити ефективність банку. Це, зокрема, модель М. Гордона та модель В. Шарпа, при використанні яких ефективність діяльності банку оцінюється через ставку доходності акцій банку, та модель Дюпона або декомпозиційний аналіз прибутковості власного капіталу, заснований на даних фінансової звітності банку.

Зважаючи на високий рівень ризикованості банківського бізнесу, в більшості розвинених країн наукова думка працює над удосконаленням інструментарію та пошуком нових підходів до вирішення проблеми ефективності на основі питання «прибутковість – ризик», одним з яких є підхід RAPM (*risk-adjusted performance measurement*). Методологія RAROC (*risk-adjusted return on capital*) стала однією з найбільш поширених моделей зазначено підходу як модель оцінки фінансового ризику та потреби в капіталі на рівні окремих напрямів бізнесу та банку в цілому, що отримала назву скоректована на ризик рентабельність капіталу.

Специфіка діяльності банку полягає в змісті самого фінансового посередництва, а саме – трансформації позикових капіталів (у вигляді витрат банку) в інвестиції (у вигляді випуску послуг). На нашу думку, такі аспекти діяльності банку як продуктивність і віддача фінансових ресурсів (показники, визначені за співвідношенням доходів і витрат на їх отримання) характеризують ефективність саме банківської діяльності. Іншими словами, ефективність банків визначається співвідношенням витрат ресурсів і результатів, отриманих від їх використання. Ефективність функціонування банку чи банківської системи розраховується, виходячи із близькості значень показників окремого банку (наприклад, обсягу наданих послуг, витрат тощо) до потенційної або фактичної межі ефективності.

Можна виділити такі особливості проведених наукових досліджень щодо ефективності банків на підставі визначення межі ефективності:

- необхідність достовірності звітності (завдяки наявності якісної банківської статистики найбільш розповсюдженими є дослідження ефективності саме американських банків);

- застосування економетричного підходу для оцінки, який заснований на вирішенні задач лінійного програмування;

- використання репрезентативних вибірок, які представляють головні фінансові установи країни та постійно публікують свої фінансові звіти;

- моделі оцінки ефективності засновані на представленні банку в якості «чорного ящика», який має вхідні (ресурси) та вихідні (випуск) параметри, а також функцію, яка їх пов'язує. В економічній літературі такий підхід отримав назву виробничого. При використанні такого підходу важливою є проблема класифікації факторів на вхідні та вихідні, яка вирішується визначенням основних цілей діяльності банку. Найбільш розповсюдженими є два підходи до визначення вхідних і вихідних параметрів – посередницький та виробничий.

У межах виробничого підходу (*production approach*) банки розглядаються як постачальники послуг як для позичальників, так і для вкладників. Вхідні параметри включають набір класичних факторів виробництва: праця (витрати на персонал), матеріальний капітал (операційні витрати) та фінансовий капітал (процентні витрати). Вихідними параметрами виступають обсяг депозитів і кредитів.

Посередницький підхід (*intermediation approach*) розглядає банки як проміжну ланку між вкладниками та позичальниками на фінансовому ринку. В даному випадку обсяг депозитів приймається як вхідний параметр, а обсяг наданих кредитів – вихідний;

- середнє значення ефективності банків в країнах знаходиться в діапазоні від 0,6 до 0,9 залежно від ступеню розвитку банківської системи країни;

- для визначення та аналізу факторів впливу на ефективність банків застосовувалася регресійна модель на основі отриманих показників ефективності.

Зауважимо, що в Україні подібні дослідження не проводилися. Проведене дослідження центром економічних досліджень Фінансово-Промислової Академії в Росії виявило, що російські банки працюють на рівні 65-70% від максимального можливого. За деякими дослідженнями (рис. 2) щодо банківської ефективності Східної Європи (Білорусь, Україна, Росія, Молдова) у 2007 році рівень ефективності становив близько 50%.

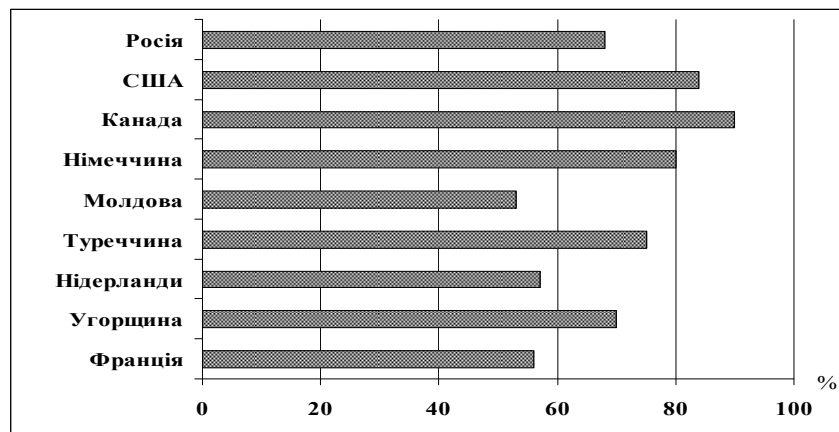


Рис. 2. Результати дослідження ефективності банків в різних країнах

В межах економетричного підходу паралельно розвиваються два методи, представлені на рис. 3: параметричні і непараметричні, які мають рівноправний характер, і як визначається в літературі, дослідники не віддають перевагу будь-якому з них [16, 17, 18].

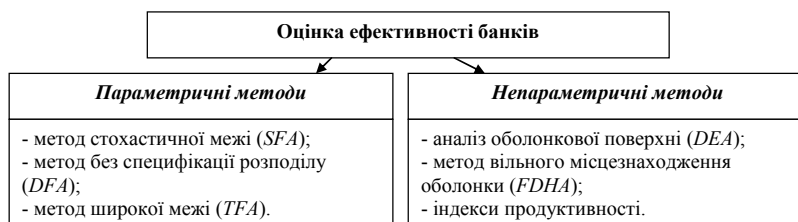


Рис. 3. Методи оцінки ефективності банку за економетричним підходом

Непараметричні методи оцінки ефективності передбачають проведення оцінки виробничої функції, яка в реальності не існує. Межа ефективності – це довільна ламана крива, побудована за допомогою математичного лінійного програмування. Методи засновані на розрахунку координат місцезнаходження банків, які мають найбільшу ефективність і вони ж визначають вершини ламаної кривої. Параметричний метод передбачає використання вже відомої межі ефективності, побудованої за допомогою лінійного програмування, і оцінку ефективності, а не її чіткий розрахунок. Цей метод вимагає від продукції функції витрат і прибутків, а також припущення права на похибку. Переваги та недоліки використання зазначених моделей можна представити у вигляді табл. 1.

Таблиця 1

Переваги та недоліки використання економетричних моделей

Моделі	Параметричні (DFA, TFA, SFA)	Непараметричні (DEA, FDH)
Переваги	- врахування такої характеристики ефективності як стохастичність, тобто її оцінка, а не чіткий розрахунок; - відсутність необхідності перевірки на значущість отриманих оцінок та впливу різних факторів; відповідно врахування можливості випадкових помилок	- відсутня необхідність чіткого визначення форми «межі» ефективності; - обов'язкова присутність банків із 100% ефективністю.
Недоліки	- необхідність чіткої специфікації форми «межі», тобто раніше відомої функції «межі» ефективності	- чіткий розрахунок (а не оцінка) значень ефективності; - початкове припущення про відсутність випадкових помилок.

Слід зазначити, що складність використання економетричного підходу для оцінки ефективності банку полягає у його методичній частині, а саме трудомісткості, необхідності застосування спеціального математичного апарату і наявності відповідної інформаційної бази для зовнішнього дослідження діяльності банку.

Висока ефективність фінансового посередництва означає низький рівень транзакційних витрат банку, наявність конкурентоспроможних підприємств (відповідно і економіки), достатній рівень кредитування реального сектору, довіру фізичних та юридичних осіб до банківської системи країни.

Висновки. Підводячи підсумки та проаналізувавши підходи до визначення категорії «ефективність», можна визначити ефективність діяльності банку як не лише результати його діяльності, а й ефективну систему управління, яка побудована на формуванні науково обґрунтованої стратегії діяльності банку та контролі за процесом її реалізації за допомогою певних інструментів (наприклад, системи збалансованих індикаторів). Так, тільки внаслідок ретельного аналізу мікросередовища банку з обов'язковим урахуванням усіх чинників макросередовища можна скласти уявлення про положення банку на ринку та його ефективність і конкурентоспроможність.

Використання всієї наведеної інформації, що походить із зовнішніх і внутрішніх джерел, дозволяє створити цілеспрямовану систему інформаційного забезпечення оцінки ефективності діяльності банку, орієнтовану як на прийняття стратегічних рішень, так і на ефективне поточне управління банком. Виділення двох видів

ефективності, а саме відносно прибутку і відносно витрат, узагальнює методичні підходи до оцінки ефективності із систематизацією найбільш поширених в економічній літературі інструментів та методів оцінки.

Дослідження економічної сутності економетричних методів, які були застосовані в процесі міжнародних наукових досліджень щодо оцінки ефективності банківського сектору, дозволило виявити особливості даного методу.

Грунтуючись на основні принципи та особливості економетричного підходу (в основі якого побудова межі ефективності), стає можливим оцінка ефективності банків в Україні.

SUMMARY

The author studies the essence of efficiency, taking into account the specific nature of banking, specifying the criteria for assessment of the banks' efficiency; the author also justifies the possibility to use the econometric approach towards assessment of the bank's efficiency. The banks are viewed as the elements of the banking system, and their main function includes transformation of savings into investments.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Bauer, P.W., A.N. Berger, and D.B. Humphrey, Efficiency and Productivity Growth in U.S. Banking, Oxford University Press, U.K. (1993): 386-413.
2. Bauer, P.W., A.N. Berger, G.D. Ferrier, and D.B. Humphrey, An Empirical Investigation of Productivity Change in U.S. Banking, 1977-1988, working paper, University of Arkansas, Fayetteville, AR (1995).
3. Jemrić I., Vujčić B. (2002) Efficiency of Banks in Croatia: a DEA Approach, Working Papers, Croatian National Bank, W-7, February.
4. Grigorian D., Manole V. (2002) Determinants of Commercial Banks in Transition: An Application of Data Envelope Analysis, World Bank Policy Research Working Paper No. 2850, June
5. Berger A.N., Humphrey D.B. Efficiency of Financial Institutions: International Survey and Directions for Future Research. – Washington D.C.: Federal Reserve Board of Governors, 1997. – 75 p. – Finance and Economics Discussion Working Paper № 1997-11.
6. Berg S. A., Forsund F., Jansen E. (1991) Technical Efficiency of Norwegian Banks: a Nonparametric Approach to Efficiency Measurement, Journal of Productivity Analysis, 2, 127-142
7. Словарь русского языка [Текст]: словарь / Наукове виданн ; ред. С.И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1988. – 750 с.
8. Экономика и информация: экономика информации и информация в экономике [Текст]: энциклопедический словарь / Наукове видання; ред. Л.Г. Мельник. – Сумы: Университетская книга, 2005. – 384 с.
9. Економічна [Текст]: енциклопедія / Наукове видання; ред. С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
10. Современный экономический словарь [Текст]: словарь / Наукове видання; ред. Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский. – М.: Инфра-М, 2004. – 480 с.
11. Большой экономический словарь [Текст] : словарь / Наукове видання; ред. А.Н. Азрилян. – М.: Ин-т новой экономики, 1999. – 1248 с.
12. Фінансовий словник [Текст]: словник / Мін-во освіти України; НБУ; Львівський банківський коледж; ред. А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк; Т.С. Смовженко. – К. : Центр Європи, 1997. – 576 с.
13. Єпіфанов, А.О. Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектору економіки України [Текст] : монографія / А.О. Єпіфанов. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 417 с.
14. Экономический глоссарий [Текст]: учебное пособие. / Курская гос. с/х академия им. И.И. Иванова; ред. В.В. Сафронов. – Курск : КГСХА, 1998. – 315 с.
15. Тлумачний словник економічних термінів [Текст]: словник / Наукове видання; ред. В.М. Гриньова, В.О. Корда. – Х.: Гриф, 2001. – 184 с.
16. Лепехин Г.Д. Эффективность российского банковского сектора [Текст] / Г.Д. Лепехин, С.Р. Моисеев. // Банковское дело. – 2007. – №6. – С. 22-27.
17. Аль-Джарра, І. Економічна ефективність, еластичність масштабу та ефект масштабу в банківському секторі арабських країн [Текст] / І. Аль-Джарра, Ф. Муліно // Банки та банківські системи. – 2006. – № 3. – С. 52-59.
18. Жарковский М.О. Статистический анализ эффективности работы коммерческого банка / Дисс. на соискание ... канд. экон. наук. – Москва, 1998. – 110 с.

Надійшла до редколегії 21 грудня 2009 р.